

TRADIȚII ALE POPORULUI ROMÂN ȘI ALE ALTOR POPOARE REFERITOARE LA DOLIU

Pr. dr. Adrian ZAHARIA
Centrul Eparhial Iași, Mitropolia Moldovei și Bucovinei

Abstract

The present study aims to bring some explanations about the mourning by making a foray into the ancient traditions of the Romanians about the sensitive moment of death, but also presents different customs of other peoples, trying to rediscover some lost significance that the mourning had for all people in general. This work also illustrates the Christian point of view of those who understand the pain of death through the faith in the risen Christ.

Keywords: mourning, mourn lament, funeral customs, death.

Introducere

Atitudinea societății actuale față de doliu este diversă și, în unele situații, contradictorie. În acest studiu vom încerca să facem o incursiune în tradițiile vechi ale poporului român referitoare la doliu, prezentând și diverse tradiții ale altor popoare, pentru a redescoperi semnificațiile, unele pierdute astăzi, pe care doliul le are. De asemenea, vom arăta și viziunea creștină a celor care privesc durerea morții prin prisma credinței în Iisus Cel Înviat.

În mod universal, prin doliu¹ se înțelege durerea profundă pricinuită de moartea cuiva, de obicei rudă sau prieten, sau de o mare nenorocire colectivă; atitudine plină de tristețe a celui căruia i-a murit cineva și felul acestuia de a se manifesta prin semne exterioare sau atitudini specifice. Dintre toate semnele, cel vestimentar este cel mai

---

¹ *Dolefl, -ēre, -uī, -itum*, „a durea” (fizic), „a simți durere”, „a avea durere”. Cf. Gheorghe Guțu, *Dicționar latin-român*, Editura Humanitas, București, 2003, p. 401; Lăcrămioara Chihăia (*et alli*), *Dicționar Enciclopedic Ilustrat*, Editura Cartier, București, 1999, p. 300.

evident: rudele celui decedat sunt îmbrăcate în haine cernite, iar toți cei care vin la priveghi poartă semne exterioare (bentițe îndoliate la reverul hainei sau eșarfe de culoare neagră pe braț).

De multe ori în zilele noastre, improvizația pare a fi regulă în ceea ce privește raportarea noastră la doliu. Trebuie făcută, dintru început, distincția între ritual, cutumă și obicei, între gesturile exterioare și ceea ce simte persoana în adâncul ființei sale. Există un doliu indus de societate, dar și un doliu care izvorăște din adâncul ființei noastre, un doliu intim, personal. E posibil ca ele să nu aibă nici o legătură. Din acest motiv, nu pot fi propuse nici în acest studiu metode de valabilitate generală și nici remedii sigure². Cu toate acestea, o cunoaștere a doliului, fie ea și parțială, are un efect benefic atât pentru noi, cât și pentru cei pe care îi iubim, atunci când suntem nevoiți să trecem prin astfel de situații limită.

Conform tradițiilor vechi ale poporului român, doliul presupune și anumite restricții: relațiile sexuale sunt strict interzise, femeile nu au voie să se pieptene (pentru a nu lua moartea), nu au voie să spele rufe (pentru că murdăria se duce pe sufletul mortului), nu pot cânta și participa la jocuri sau petreceri, bărbații nu se pot bărbieri sau tunde³, nu au voie să intre în localurile unde se consumă băuturi alcoolice, să poarte ceva pe cap, să cânte sau să danseze, să meargă la petreceri⁴.

Durata doliului este diferită pentru că se raportează la tipul de relație cu cel mort: un an pentru părinți și soți, șase săptămâni pentru copii și trei zile pentru rude îndepărtate⁵. Sunt și persoane care, după despărțirea de un copil sau un soț, rămân îndoliate pentru toată viața.

² Mircea Mihăieș, *Mic tratat despre doliu*, în „România literară”, nr. 33, 2009, în www.romlit.ro/mic_tratat_despre_doliu (20.02.2013).

³ „În Egipt, Grecia și Roma, atât bărbații, cât și femeile, își tundeau părul ca semn de doliu, circumstanțe în care bărbații purtau peruci și femeile bonete.” Cf. Bertram S. Puckle, *Obiceiuri și ritualuri funerare. Originea și dezvoltarea lor*, traducere de Ioana Avădanei, Editura Dochia, Iași, 2006, p. 75.

⁴ Cf. Nicolae Panea, *Gramatica funerarului*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 2003, p. 33.

⁵ *Ibidem*.

Perioada de doliu este privită și prin prisma integrării celui decedat în lumea de dincolo⁶.

Dimitrie Cantemir remarca faptul că la moldovenii din vremea lui doliul se manifesta prin umblarea cu capul descoperit timp de șase luni (în cazul copiilor pentru propriul tată), chiar dacă evenimentul se întâmpla iarna. Pe lângă aceasta, ei își lăsau să crească părul și barba⁷.

Aceste restricții sau manifestări ale persoanelor care se despart de cineva apropiat din viața lor sunt normale, chiar dacă, uneori, ele sunt reglementate de tradiții mai rigide și au rolul de a-l proteja pe cel afectat de moartea unei persoane iubite de disperare sau de depresie.

Pentru creștini, a afișa o atitudine decentă și echilibrată în astfel de momente este un lucru firesc. Doliul exterior trebuie să fie o proiecție a stării interioare și o completare a acesteia, deoarece omul creat de Dumnezeu este trup și suflet și acțiunile sale trebuie să angajeze întreaga sa ființă. Cu toate acestea, lipsa doliului exterior nu este un „barometru” care să măsoare intensitatea durerii celui afectat de moartea cuiva și nici un gest ofensator.

Ceea ce trebuie reliefat este nevoia de rugăciune pentru sufletul chemat de Dumnezeu în viața veșnică, așa cum evidențiază și rânduiala înmormântării din Biserica Ortodoxă: „Să vă rugați neîncetat lui Hristos-Dumnezeu pentru mine, ca să nu fiu rânduie, după păcatele mele, la locul de pedeapsă, ci să mă așeze unde este lumina vieții” (*Slava...* de la Slujba Înmormântării).

1. Culoarea doliului

Deși negrul este culoarea funerară prin excelență și albul a fost folosit de creștinii din Biserica Primară ca semn de doliu, practica având o vechime considerabilă⁸. De asemenea, culoarea albă a fost

⁶ Arnold Van Gennep, *Riturile de trecere. Studiu sistematic al riturilor de poartă și de prag, de ospitalitate, de adopție, de sarcină și de naștere, de copilărie, de pubertate, de inițiere, de ordinație, de încoronare, de logodnă și de căsătorie, de funeralii, de anotimpuri etc.*, traducere de Lucia Berdan și Nora Vasilescu, studiu introductiv de Nicolae Constantinescu, postfață de Lucia Berdan, Editura Polirom, Iași, 1996, p. 132.

⁷ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Editura Litera, Chișinău, 1998, p. 203.

⁸ „Whereas the Romans chose night for interment because of the belief that a funeral was of evil omen, the Christians chose the daytime, and, wearing white garments, sang psalms of hope and alleluias of victory.” J.G. Davies, *The New Westminster Dictionary of Liturgy and Worship*, The Westminster Press, Philadelphia, 1986, p. 117.

întrebuințată în semn de doliu și în spațiul etno-cultural românesc⁹. Probabil nu este întâmplător faptul că cel care pleacă în călătoria funerară este descris de poporul nostru printr-o frumoasă metaforă: „dalbul de pribeag”. El trebuie să se inițieze în tainele tărâmului celuilalt, iar culoarea albă este culoarea riturilor de trecere de la o stare existențială la alta¹⁰. Și în zorii creștinismului, botezul, care este un ritual inițiativ, de intrare în Biserica lui Hristos, de naștere la o nouă viață, se numea „iluminare”, iar cel ce se boteza era îmbrăcat într-o haină albă¹¹. Așa și cel care intră în lumea veșniciei se naște la o nouă viață și trebuie să poarte îmbrăcăminte de culoare albă.

Deși culoarea albă este apropiată de lumină, de viață, ea are și valențe negative atunci când este asociată cu aparițiile vampirilor, ale strigoilor din lumea cealaltă. Însă, în acest caz, ea nu mai păstrează strălucirea specifică vieții, ci devine lividă și lipsită de vitalitate. Privit sub aspectul său nefast, „albul livid este opus roșului; este culoarea vampirului, care caută tocmai sângele – condiție a vieții diurne – care s-a retras din el. Este culoarea giulgiului, a tuturor spectrelor, a tuturor nălucilor [...]. Este culoarea strigoilor, și aceasta explică de

⁹ Ion H. Ciubotaru, *Marea trecere*, Editura „Grai și Suflet – Cultura națională”, București, 1999, p. 73.

¹⁰ Albul este „o culoare de trecere, în sensul în care se vorbește de rituri de trecere: el reprezintă chiar culoarea privilegiată a acestor rituri, prin care se înfăptuiesc mutațiile ființei, potrivit schemei clasice a oricărei inițieri: moartea și renașterea”. Cf. Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, vol. 1, Editura Artemis, București, 1994, p. 75. „Dalb este un cuvânt cu valoare de simbol în arsenalul poeziei populare: mireasa este «fata dalbă»; în colinde, zorile sunt «dalbe zori». Sensul de puritate este definitoriu pentru acest cuvânt derivat din alb. Alăturat cuvântului «pribeag», îi atribuie puritatea implicită marelui act ritual al trecerii din lumea celor vii în lumea celor morți.” Cf. Mihai Pop, *Folclor românesc, II, texte și interpretări*, ediție îngrijită de Nicolae Constantinescu și Alexandru Dobre, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, București, 1998, p. 204.

¹¹ „Apoi îl îmbracă pe cel desăvârșit (botezat) în haine luminoase. Căci prin ne-pățimirea bărbătească și de chip dumnezeiesc față de cele contrare și prin întinderea puternică spre Unul, cel fără de podoabe se împodobește, cel fără chip ia chip, însușindu-și în chip înțelegător strălucirea unei vieți cu totul luminoase.” Sfântul Dionisie Areopagitul, *Opere complete și scoliile Sfântului Maxim Mărturisitorul*, traducere, introducere și note de Pr. Dumitru Stăniloae, ediție îngrijită de Constanța Costea, Editura Paideia, București, 1996, p. 77; Cf. Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, vol. 1, pp. 77-78.

ce primul om alb care a apărut negrilor bantu din sudul Camerunului a fost numit Nongo-Kon (fantoma-albinos), care a înspăimântat și a pus pe fugă toate populațiile pe care le-a întâlnit. După ce s-au convins că intențiile îi erau pașnice, băștinașii s-au întors să-i ceară vești despre rudele decedate, pe care se presupunea că le cunoaște, de vreme ce se întorcea din țara morților¹².

Mircea Eliade notează că „în riturile de inițiere, albul este culoarea primei faze, aceea a luptei împotriva morții [...]. Am spune, mai degrabă, că este aceea a plecării către moarte. Tot în acest sens, Apusul este alb pentru azteci, a căror gândire religioasă, cum se știe, considera viața omului și coerența lumii ca fiind pe de-a-ntregul condiționate de drumul soarelui. Apusul, prin care astrul zilei dispare, era numit *casa negurii*; el reprezenta moartea, adică intrarea în invizibil. Astfel, războinicii jertfiți zilnic pentru a se asigura regenerarea Soarelui erau conduși spre sacrificiu fiind împodobiți cu puf alb [...] și încălțați cu sandale albe [...] care, izolându-i de sol, erau suficiente pentru a demonstra că ei nu mai aparțineau acestei lumi și că nu intraseră încă în cealaltă. Albul, se spunea, este *culoarea primilor pași ai sufletului, înaintea desprinderii spre înalturi a războinicilor sacrificați* [...]. Tot așa, zeii Panteonului aztec, al căror mit celebrează un sacrificiu urmat de o renaștere, purtau ornamente albe¹³.

Din cele mai vechi timpuri, culoarea albă a fost prima culoare cu valoare funerară, culoarea morții și a doliului în întregul Orient și multă vreme în Europa, cu precădere, la curtea regilor Franței¹⁴.

La poporul român, ca „semn că în casă se află un mort, se atârna afară la streășina acoperișului un ștergar, o basma sau o simplă bucată de pânză¹⁵; de obicei se folosește culoarea neagră.

¹² Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, vol. 1, p. 76.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*. „Hainele albe erau de asemenea folosite [în semn de doliu] de doamnele din vechea Romă, China și Japonia.” Cf. Bertram S. Puckle, *op. cit.*, p. 77. Și hindușii folosesc culoarea albă în semn de doliu; Cf. Penny Colman, *Corpses, Coffins and Crypts. A History of Burial*, Henry Holtand Company, New York, 1997, p. 132; Kodo Matsunami, *International Handbook of Funeral Customs*, Greenwood Press, Westport, 1998, p. 13. Femeile romane se îmbrăcau în veșminte albe în semn de doliu; cf. Mihaela Paraschiv, *Femeia în Roma antică*, ediția a II-a, revizuită și adăugită, Editura Junimea, Iași, 2003, p. 164.

¹⁵ Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, Editura Științifică, București, 1973, p. 407.

Pe lângă alb și negru se mai folosesc și alte culori în semn de doliu. De pildă, galbenul – simbolul putreziciunii – era folosit de egipteni, printre altele, pentru a exprima durerea. Cu această culoare, băștinașii din Africa Centrală își pictează trupul ca semn de doliu. În Britania, boneta văduvei era galbenă sau maro deschis – nuanța frunzelor ofilite –, culoare predominantă și în Persia¹⁶.

Albastrul sau violetul este „doliul turcilor, prima culoare fiind folosită și în Franța și Belgia în legătură cu moartea unui copil, ca reprezentând nu doar albastrul ceresc, dar și culoarea tradițională purtată de «Mama Mântuitorului» pe Golgota. Violetul sau purpuriul¹⁷, cu care soldații romani l-au îmbrăcat pe Mântuitor ca «Rege al evreilor», este culoarea adoptată de Biserica creștină ca semn al penitenței și doliului și cu care picturile și ornamentele Bisericii Catolice sunt acoperite de la Duminica Patimilor până la Paști. Veșmintele negre sunt oricum folosite la slujbele pentru morți și în Vinerea Mare¹⁸.

În Biserica Ortodoxă, în Postul Mare (sau Postul Paștelui) se utilizează culoarea neagră ca semn de doliu. Această culoare este folosită și în ținuta vestimentară a clerului din Biserica Ortodoxă, dar și în monahismul ortodox simbolizând viața smerită, închinată lui Dumnezeu, gândul la moarte ca prevenție a păcatului și îndemn spre fapte bune. Cel care este chemat să slujească lui Dumnezeu nu mai aparține lumii acesteia, ci este mort pentru ea.

2. Scopul doliului

Scopul doliului în tradiția veche românească, deși nu totdeauna conștientizat, este acela de a avertiza pe cei vii de prezența contagioasă a morții și de a-i proteja pe cei rămași în viață de cel mort¹⁹, această practică fiind considerată chiar „o contravrajă împotriva morții”²⁰. Și în alte tradiții, conform lui Bertram S. Puckle, „folosirea

¹⁶ Bertram S. Puckle, *op. cit.*, p. 78.

¹⁷ Purpuriul este folosit și azi în riturile funerare din Kingston, Indiile de Vest. Cf. Penny Colman, *op. cit.*, p. 120.

¹⁸ Bertram S. Puckle, *op. cit.*, p. 78.

¹⁹ Ion H. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 74; Richard G. Benton, *Death and dying. Principles and practices in patient care*, Van Nostrand, Reinhold Company, New York, 1978, p. 155.

²⁰ Paul Sartori, apud Ion Ciubotaru, *op. cit.*, p. 75, nota 13.

negrului pentru hainele de doliu este legată de teama adânc înrădăcinată a întoarcerii morților. Se credea că, învăluite sau ascunse în negru, ființele umane erau invizibile pentru spirite, scăpând astfel de orice posibilitate de molestare”²¹.

Doliul, așa cum remarcă și psihologia²² în urma diverselor studii și chiar cursuri universitare dedicate traumei de doliu²³, are și rolul de a echilibra sufletește pe cel care este încercat de pierderea unei persoane dragi. Urmând anumite percepțe sau tradiții, cel în cauză nu se lasă antrenat într-o stare tulbură care îl poate îndepărta de realitate sau de comuniunea cu persoanele din jurul său. Pentru a evita căderea în deznădejde, cel care s-a despărțit de cineva drag trebuie să se roage pentru ființa iubită, știind că rugăciunea pentru cel adormit are un dublu efect, atât pentru cel adormit, cât și pentru cel care o săvârșește.

3. Durerea doliului și exprimarea ei prin cântecele de jale

Manifestarea durerii și a tristeții la moartea cuiva este întâlnită, sub o formă sau alta, la toate popoarele²⁴, iar în accepțiunea generală femeile sunt cele care exprimă cel mai expresiv acest sentiment²⁵. La poporul nostru, suferința despărțirii de cineva drag a dat naștere la cântece de jale sau bocete, dar și la anumite gesturi care exprimă tulburarea și durerea, cum ar fi răsturnarea scaunelor și a meselor din casă după scoaterea sicriului²⁶. Unele dintre bocete au caracter spontan, iar altele au caracter organizat, fiind cântate de persoane pregătite în acest scop, numite „bocitoare”. Acestea îl strigau de mai multe ori pe nume pe cel mort, iar apoi își începeau tânguirea sau

²¹ Bertram S. Puckle, *op. cit.*, pp. 76-77.

²² <http://psihologie.ro/?s=doliu> (27.02.2013).

²³ <http://www.psih.uaic.ro> (27.02.2013).

²⁴ Mihai Pop, *Obiceiuri tradiționale românești*, Editura Univers, București, 1999, p. 180. „The phases of personal bereavement are universals independent of culture. There is no reason to doubt that the shock, sense of loss, grief, and pain experienced by the parents who lost a son or daughter in Vietnam or Iraq is different in degree or kind from those experienced by parents who lost a son in the Persian or Peloponnesian or Punic wars”, cf. Jon Davies, *Death, Burial and Rebirth in the Religions of Antiquity*, Routledge, London, 1999, p. 438.

²⁵ Bertram S. Puckle, *op. cit.*, 2006, p. 56; Penny Colman, *op. cit.*, p. 131.

²⁶ Teodor T. Burada, *Datinile poporului român la înmormântări*, ediție îngrijită și prefațată de I. Opreșan, Editura Saeculum I. O., București, 2006, p. 19.

cântecul de jale. La sfârșit, ele intonau „nenol neno!”²⁷. De aceea, romanii numeau aceste cântece funebre *neniae*. Cuvântul *nenia* amintește de zeița romană *Nenia*, care prezida aceste lamentații. Ea avea un templu în afară de zidurile cetății și era invocată imediat ce bolnavul intra în agonia morții²⁸. Prin acestea „se jeleau și, în același timp, se laudau faptele defunctului”²⁹. În acest sens, scriitorul antic Cicero afirmă: „Se fac în public laudele oamenilor iluștri și ele vor fi însoțite de cântece de flaut, ceea ce se cheamă «neniae», nume pe care și grecii îl dau la cântecele funebre”³⁰.

Aceste *neniae* se intonau de femei anume plătite. De obicei, după constatarea decesului, acestea erau chemate. Ele își începeau cântecul după ce mai întâi îl strigau pe nume pe cel mort la ureche de trei sau patru ori. Dacă acesta nu răspundea, ziceau *conclamatum est*, adică s-a strigat; în felul acesta moartea lui era certă³¹. Astăzi, protocolul Bisericii Romano-Catolice prevede ca papa, aflat pe patul de moarte, să fie interpelat de trei ori, după numele său de botez, pentru a se constata decesul³².

Și la greci existau aceste lamentații, plângeri după cei morți³³, care se numeau *threnoi* (*θρήνοι*)³⁴. Durerea, de asemenea, se manifesta prin

²⁷ Simion Florea Marian, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, ediție critică de Teofil Teahna, Ioan Șerb, Ioan Ilușiu, text stabilit de Teofil Teahna, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, București, 1995, p. 95.

²⁸ Teodor T. Burada, *op. cit.*, p. 43; Atanasie Marian Marienescu, *Cultul păgân și creștin. Sărbătorile și datinile romane vechi*, ediție critică de I. Opreșan, Editura Saeculum I. O., București 2005, p. 313; Diana Cristev, *Idei și rituri funerare în lumea greco-romană*, Editura „Jurnalul Literar”, București, 2002, p. 117.

²⁹ Simion Florea Marian, *op. cit.*, p. 95; Teodor T. Burada, *op. cit.*, p. 42.

³⁰ Cicero, apud Simion Florea Marian, *op. cit.*, p. 95.

³¹ Cf. Simion Florea Marian, *op. cit.*, p. 95. „După aceasta, cei de față din familie strigau mai de multe ori numele mortului, se văitau și, între lacrimi, își luau sănătate bună de la el (*extremum vale*). Acest act de strigare și plângere laolaltă se numea *Conclamatio*, și dacă la strigări nu se răspundea, era semn că e mort (*conclamatum est*).” Vezi Atanasie Marian Marienescu, *op. cit.*, p. 311.

³² Philippe Ariès, *Omul în fața morții*, vol. II, traducere și note de Andrei Niculescu, Editura Meridiane, București, 1996, p. 143.

³³ Donovan J. Ochs, *Consolatory Rhetoric. Grief, Symbol and Ritual in the Greco-Roman Era*, University of South Carolina Press, 1993, pp. 42-43.

³⁴ *θρήνος*, *ov*, (*ó*) = bocet, lamentație după un mort, cântec funebru, cântec de doliu, cântec de jale; Cf. Anatole Bailly, *Abrégé du dictionnaire grec-français*, Librairie Hachette, Paris, 1901, p. 423; Teodor T. Burada, *op. cit.*, p. 42; Simion Florea Marian, *op. cit.*, p. 95; Albert Dietrich (1829-1908), compozitor german, leagă originea tragediei de cultul morților și de misteriiile eleusiene, tragedia ivindu-se ca un joc sacru (*sacer ludus*); Gabriela Haja, *Structuri dramatice în folclorul românesc*, Editura Alfa, Iași, 2003, p. 9.

îmbrăcarea veșmintelor modeste de culoare neagră, tăierea părului, presărarea de cenușă pe cap sau zgârierea feței³⁵.

Cu diverse semnificații, strigarea celui mort apare și la alte populații de pe glob. Astfel, la *fijiieni* (tribul *nakelo*), „când moare un conducător, anumiți oameni, care se ocupau din tată în fiu de funeralii, îl strigă când este întins pe rogojini fine, uns și împodobit, spunând: «Scoală-te, stăpâne, mai mare al nostru și lasă-ne să plecăm. Ziua a coborât pe pământ!»³⁶.

În Vechiul Testament, Ecclesiastul face următorul îndemn: „Fiule! Pentru cel mort varsă lacrimi și, ca și cum ai fi pățimit grele încercări, începe plângerea. Și, după cuviință, tu acoperă trupul lui și nu trece cu vederea înmormântarea lui” (Ecclesiastul 38, 16 – 17).

Uneori, durerea bocitoarelor din satele noastre, dar mai ales a celor din familie se manifestă prin gesturi extreme: umblarea cu capul gol, despletirea părului³⁷ sau chiar smulgerea lui, sfâșierea veșmintelor³⁸ ori zgârierea corpului. Aceste practici nu lipsesc în lumea romană. *Preficile*³⁹ sau bocitoarele, îmbrăcate în negru, ca și la noi, ne spune satiristul roman Lucilius (180-103 î.d.Hr.), „la înmormântări își smulg părul (*capillos scindunt*) și se văicărează foarte (*clamant magis*)⁴⁰, iar rudele apropiate celui mort merg cu părul despletit: „Copilele care erau neamuri de-aproape ale mortului erau cernite, iar cele mai de-aproape erau într-un veșmânt negru și cu părul despletit și urmau mortului”⁴¹.

³⁵ Diac. prof. Emilian Vasilescu, *Riturile de înmormântare în diferite religii*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, anul XXXVII (1961), nr. 1-2, p. 64.

³⁶ James George Frazer, *Creanga de aur*, vol. II, traducere, prefață și tabel cronologic de Octavian Nistor, note de Gabriela Duda, Editura Minerva, București, 1980, p. 98.

³⁷ Dacă împletitul părului miresei este un simbol al statutului ei de femeie măritată, despletirea părului ajută la întreruperea acestei legături. Vezi Gail Kligman, *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, traducere de Mircea Boari, Runa Petringenaru, Georgiana Farnoaga, West Paul Barbu, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 123.

³⁸ Cf. Simion Florea Marian, *op. cit.*, p. 96.

³⁹ *Praefica, -ae*, – bocitoare cu plată; cf. Theodor Iordănescu, Mariana Diaconescu, Ana-Cristina Halichias, *Dicționar latin-român*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2003, p. 503.

⁴⁰ Simion Florea Marian, *op. cit.*, pp. 96-97.

⁴¹ Varro, apud Teodor T. Burada, *op. cit.*, p. 38.

Despletirea părului și lăsarea picioarelor goale la anumite ceremonii magice și religioase se întemeiază, probabil, pe teama de a nu împiedica sau a nu tulbura acțiunea în curs, oricare ar fi ea, prin prezența unui nod sau a unei legături pe capul sau la picioarele celui ce îndeplinește aceste ritualuri⁴². Din punct de vedere creștin, dezlegarea legăturilor de la picioarele sau de la mâinile celui mort în biserică sau la mormânt nu are conotații teologice profunde și nu trebuie să fie încurajat. Dezlegarea prin rugăciunile Bisericii se referă la iertarea de păcate, care nu se face prin deznodarea unor legături materiale, ci prin rugăciune și mila lui Dumnezeu.

La greci, deoarece a sporit foarte mult pompa ceremoniilor funerare în rândul membrilor aristocrației gentilice din vechea Attică, legislația lui Solon a trebuit, printre altele, să diminueze manifestările violente ale bocitoarelor, femei ce aparțineau cercului rudelor mai apropiate celui decedat, care își zgâriau obraji și se băteau cu pumnii în cap și în piept⁴³. Jelirea mortului de femei „plângătoare de meserie” se întâlnește și la galii din Scoția de sus, în Corsica, în Italia și în alte părți ale Europei, precum și în Orient⁴⁴. Recurgerea la bocitoare plătite este întâlnită, așadar, din Antichitate și a continuat, de altfel, în Evul Mediu, prelungindu-se, mai ales, în culturile mediteraneene⁴⁵.

Deși pentru creștini, după Învierea lui Hristos, moartea este doar o trecere și chiar un câștig pentru cei care se pregătesc în viața aceasta pentru veșnicie, așa cum spune Sfântul Apostol Pavel („Căci pentru mine viața este Hristos și moartea un câștig”, Filipeni 1, 21), bocetele poporului român, întâlnite astăzi în mod sporadic doar în câteva zone ale țării⁴⁶, au o gingășie aparte. Ele izvorăsc din dragostea și prețuirea pentru cel mort și exprimă sentimente profunde și adevăruri universale. În acest sens, studiind riturile de înmormântare și bocetele la români, Teodor T. Burada afirmă: „Bucuria și durerea

⁴² James George Frazer, *op. cit.*, vol. II, p. 225.

⁴³ Erwin Rohde, *Psyché*, traducere și cuvânt înainte de Mircea Popescu, Editura Meridiane, București, 1985, p. 165.

⁴⁴ Simion Florea Marian, *op. cit.*, p. 97.

⁴⁵ Philippe Ariès, *op. cit.*, vol. I, pp. 196-197.

⁴⁶ Cf. Pr. Alexandru Stănciulescu-Bîrda, *Bocetul și ritualul înmormântării în nordul județului Mehedintzi*, în „Biserica Ortodoxă Română”, anul XCVIII (1980), nr. 11-12, p. 1194 sq.

sunt cele două caractere ale cântecului; nu se află nici o mișcare a inimii pe care cântecul să nu o înalțe sau să nu o domolească; el e destinat de la natură a ne înveseli în mijlocul plăcerilor și a ne mângâia când suntem cuprinși de nenorociri, ușurându-ne greutatea vieții. Cântăm când suntem cu amicii noștri, pentru a ne exprima veselia, cântăm la nunți, la mese, la triumfuri, cântăm pentru femeia pe care o iubim. Călătorul cântă asemenea în drumul său, agricultorul în mijlocul câmpiilor, marinarul pe apă, păstorul pășunându-și turma, vânătorul urmărind sălbătăciunile, lucrătorul în atelierul său; bogatul cântă pentru a înlătura monotonia vieții și a-și face traiul mai plăcut, iar săracul, din contra, pentru a suferi mai ușor munca și mizeria; în sfârșit, cu cântecele dulci de leagăn ale mamei noastre ne naștem, cu cântecele de jale ale înmormântării ne călătorim de pe această lume, și astfel cântecul este tovarășul nostru nedespărțit de cum ne naștem până murim⁴⁷. Prezentăm, spre exemplificare, un bocet din zona Moldovei: „Câte flori sunt pe pământ/ Toate merg la jurământ,/ Numai floarea soarelui/ Șade-n poarta raiului,/ Face loc sufletului/ Și hodină trupului;/ Dară floarea spinului/ Șade-n poarta iadului/ Și tot crește și-nflorește,/ Multe suflete-amăgește./ Aseară o săptămână/ Mergea Moartea prin grădină/ Cu dragul mamei de mână./ Mândre flori el culegea,/ Smocurile le făcea,/ La stele că le punea,/ Alba Lună le zărea/ Și cu drag mi le privea;/ Le-arăta și celui Soare/ Ca să-l puie în picioare,/ Dar Moartea l-a amăgit/ De la noi că l-a răpit/ De pe pământ l-a pornit⁴⁸.

⁴⁷ Teodor T. Burada, *op. cit.*, p. 41; Ion Ghinoiu, *Cărările sufletului*, Editura Etnologică, București, 2004, p. 140 sq; „Situat la limita dintre natură și cultură, fenomenul bocitului se manifestă, în forme specifice (suferință, neliniște, urlet, zbieret) și la animale”; *Ibidem*, p. 143.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 61; Exprimarea durerii prin cântec este întâlnită și în Japonia. Moartea prințului de opt ani, Takeru (658 d.Hr.), nepotul împărătesei Saimei, de exemplu, a determinat-o pe aceasta să dispună alcătuirea unor cântece de jale pe care să le intoneze din când în când: „Above the hill/ At Imaki/ If even a cloud/ Would only appear,/ Then why should I grieve?/ I did not think of him/ As being a mere child, young/ Like the young grass/ By the river bank, where they track/ The wounded deer./ Like the foaming waters/ Of the Asuka river./ Moving on ceaselessly:/ Without pause/ Does my mind dwell on him”; Toshio Akima, *The Songs of the Dead: Poetry, Drama, and Ancient Death Rituals of Japan*, în „The Journal of Asian Studies”, vol. 41, no. 3 (1982), p. 485. „Materialul privind bocetele slave este foarte bogat”; Nicolae Achimescu, *Istoria și filosofia religiei la popoarele antice*, Editura Tehnopress, Iași, 2000, p. 321.

Despre manifestarea durerii prin bocet la vechii evrei găsim referințe în Sfânta Scriptură: „Văzând toată obștea că a murit Aaron, l-a plâns toată casa lui Israel treizeci de zile” (Numerii 20, 29). De asemenea și Moise a fost plâns la moarte tot treizeci de zile: „Și au plâns fiii lui Israel pe Moise, în șesurile Moabului, la Iordan, aproape de Ierihon, treizeci de zile, până s-au împlinit zilele de jelit și de plâns după Moise” (Deuteronom 34, 8). Despre regele Iosia al regatului Iuda, de asemenea, se amintește că a fost jelit: „Și l-au luat slugile lui din car și l-au așezat în alt car pe care-l avea el și l-au dus la Ierusalim. Și a murit și a fost înmormântat cu părinții săi. Și tot Iuda și Ierusalimul l-au jelit pe Iosia” (II Paralipomena 35, 24).

Când nu se găsea cine să bocească mortul, la poporul evreu se căutau, ca și la noi, femei „specializate” care să împlinească acest ritual. Astfel, în plângerile lui Ieremia găsim următorul îndemn: „Așa zice Domnul Savaot: «Gândiți-vă și chemați bocitoare ca să bocească; trimiteți la cele mai istețe în asemenea lucru, ca să vină!»” (Ieremia 9, 17). De asemenea și Amos spune: „Pentru aceasta așa grăiește Domnul Dumnezeu Savaot, Atotțiitorul: «În toate piețele plânsul va fi și pe toate ulițele se va auzi strigând: Vai! Vai! Plugarul va fi îndemnat la jale și la tânguire lângă cei ce știu să bocească»” (Amos 5, 16). Tot la poporul evreu manifestarea durerii rudelor apropiate la moartea cuiva drag se făcea prin sfâșierea veșmintelor, după un vechi obicei semit⁴⁹, sau chiar prin alte gesturi mai crude, cum ar fi creșterea pielii. Acestea însă au fost interzise de Dumnezeu: „Voi sunteți fiii Domnului Dumnezeului vostru; să nu faceți creștături pe trupul vostru și să nu vă tundeți părul de deasupra ochilor voștri, pentru morți” (Deuteronom 14, 1).

În Australia, pentru ca mortul să nu se „răzbune” pe rudele sale că nu l-au regretat îndeajuns, fiecare dintre acestea își scoate unul sau mai mulți dinți, își taie un deget, își face tăieturi adânci pe corp sau își cauzează o altă durere mare⁵⁰. La acestea se poate adăuga chiar sfâșierea buzelor⁵¹. Sunt, de asemenea, și multe alte gesturi

⁴⁹ Diac. prof. Emilian Vasilescu, *op. cit.*, p. 68.

⁵⁰ Irineu Mihălcescu, *Istoria religiunilor lumii*, Cugetarea – Georgescu Delafras S. A., București, 1946, p. 71; cf. Émile Durkheim, *Formele elementare ale vieții religioase*, traducere de Magda Jeanrenaud și Silviu Lupescu, cu o prefață de Gilles Ferreol, Editura Polirom, Iași, 1995, p. 357 sq.

⁵¹ Diac. prof. Emilian Vasilescu, *op. cit.*, p. 52.

exagerate întâlnite la moartea cuiva, *rituri piaculare*⁵², cum le numește Émile Durkheim⁵³. Dacă doliul, spune sociologului francez, se referă mai mult la anumite abțințe (interzicerea pronunțării numelui celui mort, rudele apropiate trebuie să se abțină de la orice comunicare cu străinii, ocupațiile cotidiene sunt suspendate ș.a.), aceste gesturi crude nu sunt totdeauna „o manifestare naturală a sensibilității afectate, rănite de o pierdere cruntă”, ci „o îndatorire impusă de grup”. „Lamentările nu sunt provocate numai de tristețe, ci și pentru că ele constituie o îndatorire. Avem de-a face cu o atitudine rituală ce trebuie adoptată din respect pentru uzanțe, dar care este, într-o largă măsură, independentă de starea afectivă a indivizilor.”⁵⁴

Dimitrie Cantemir, în lucrarea *Descrierea Moldovei*, amintește un gest interesant făcut de moldovenii din vremea sa pentru a exprima durerea și jalea la moartea cuiva. Astfel, când mureau unii conducători de oști, caii acestora se acopereau cu pânză neagră în semn de doliu, iar în ochi li se puneau zeamă de ceapă sau praf de pușcă pentru a arăta că și aceștia plâng pierderea stăpânilor lor⁵⁵. Același obicei se practica și la moartea domnilor⁵⁶. O altă practică, întâlnită de această dată la turci, este aceea de a pune semințe de muștar în nările cailor, pentru ca lacrimile lor să fie înțelese drept un semn al suferinței din cauza despărțirii datorate morții. Herodot menționează chiar practica crudă a mutilării sau ruperii piciorului din față a calului celui care a murit, pentru ca în felul acesta să dea nefericitului animal o înfățișare corespunzătoare suferinței⁵⁷.

La egipteni, înmormântările persoanelor importante sau bogate se făceau cu oameni plătiți ca să jelească. Aceștia se băteau cu pumnii în piept și își puneau țărână pe cap sau își smulgeau părul⁵⁸. În mitologia egipteană se spune că Isis, când a aflat de moartea

⁵² *Piāculum*, *ī* = mijloc de ispășire, sacrificiu ispășitor, victimă ispășitoare, pedeapsă ispășitoare, vină de ispășit, păcat, greșeală; Gheorghe Guțu, *Dicționar latin-român...*, p. 999.

⁵³ Émile Durkheim, *op. cit.*, p. 356 sq.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 363.

⁵⁵ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 202.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 147.

⁵⁷ Bertram S. Puckle, *op. cit.*, p. 49.

⁵⁸ Jon Davies, *op. cit.*, pp. 35-36; Diac. prof. Emilian Vasilescu, *op. cit.*, p. 58.

soțului și fratelui său Osiris, și-a tăiat pe loc o șuviță de păr⁵⁹, iar apoi, când a găsit trupul acestuia, împreună cu sora ei Nephthis, au rostit un bocet care a devenit mai târziu tipul tuturor cântecelor funebre egiptene pentru morți: „Vino în casa ta [...]. O, flăcăule chipeș, vino în casa ta, ca să mă poți zări. Sunt sora ta, pe care o iubești; nu te despărți de mine. O flăcăule chipeș, vino în casa ta... Nu te văd, totuși inima tânjește după tine, și ochii mei te doresc. Vino la cea care te iubește, care te iubește, Unnefer⁶⁰, tu care ești binecuvântat! Vino la sora ta, vino la soția ta, la soția ta, tu a cărui inimă nu mai bate. Vino la cea care-ți rânduiește casa. Sunt sora ta din aceeași mamă, nu trebuie să fii departe de mine. Zeii și oamenii și-au întors fața spre tine și te plâng împreună... Te chem și plâng atât de tare, încât strigătul meu se aude până în ceruri, dar tu nu-mi auzi glasul. Sunt totuși sora ta pe care o iubeai pe pământ; nu iubeai pe nimeni, decât pe mine, frate! frate!”⁶¹.

Asiro-babilonienii își jeleau morții la mormânt cu muzică tristă. De asemenea, se obișnuia, ca la toți semiții, sfâșierea veșmintelor, înfășurarea în sac, tăierea părului, tăieturi și zgârieturi ale trupului și ale feței, presărarea de cenușă și țărână pe cap și alte gesturi prin care își manifestau durerea⁶².

În islamism apar, de asemenea, manifestări exagerate ale durerii: zgârieturi pe față, smulgerea părului (în chip simbolic, trecându-și mâinile prin păr), sfâșierea hainelor, presărarea de nisip sau cenușă pe cap. Tot în lumea musulmană întâlnim și femei bocitoare de meserie, care, până la momentul înmormântării, fac elogiul mortului în proză sau în versuri de o reală valoare poetică⁶³. Interesantă este credința musulmană, întâlnită și printre credințele vechi ale poporului român, potrivit căreia, trebuie evitate lacrimile. Acestea nu sunt asociate cu apa, ci se înrudesc cu focul și riscă să-l ardă pe cel mort⁶⁴.

⁵⁹ Mircea Eliade, *Arta de a muri*, ediție îngrijită, selecție de texte și note de Magda Ursache și Petru Ursache, prefață de Petru Ursache, Editura Moldova, Iași, 1993, p. 181; James George Frazer, *op. cit.*, vol. III, pp. 147-148.

⁶⁰ Un alt nume al lui Osiris, cf. <http://www.egyptianmyths.net/osiris.htm> (18.02.2013).

⁶¹ James George Frazer, *op. cit.*, vol. III, pp. 152-153.

⁶² Diac. prof. Emilian Vasilescu, *op. cit.*, pp. 59-60.

⁶³ *Ibidem*, p. 67.

4. Perspectiva creștină a doliului

Moartea, din cele mai vechi timpuri, a tulburat mereu existența oamenilor, umbrind frumusețea și bucuriile ei. Deși întâlnită peste tot în jurul nostru și firească oarecum, moartea constituie o prezență apăsătoare, care întristează, neliniștește sau chiar duce la disperare. Pentru creștini însă, moartea trebuie să aibă un alt sens. Tânguirea celor care cred în Învierea Mântuitorului nostru Iisus Hristos are limite. Dacă omul modern fuge de moarte și o marginalizează, pentru un creștin ea nu duce la deznădejde, la gesturi extreme sau la accentuarea nefirească a durerii și a fricii. Cu toate acestea, se întâmplă ca unii creștini să exagereze în această direcție, trăind mereu cu apăsarea iminenței morții sau a venirii sfârșitului lumii, pierzând din vedere viața prezentă și datoriile față de ea⁶⁵. Ba mai mult decât atât, în cazul acestora durerea exagerată poate determina anumite boli trupesti.

Sfântul Ioan Gură de Aur protesta împotriva creștinilor care „angajau femei păgâne, ca bocitoare, spre a face jalea mai adâncă, ațâțând focul durerii”⁶⁶. Sfântul Vasile cel Mare adaugă: „Tu însă jeleşti cu cântece de jale și încerci să-ți moi sufletul cu bocete! Și precum artiștii iau altă înfățișare și alte haine când intră pe scenă, tot așa socotești și tu că se cuvine să apară și cel care jeleşte: să aibă haină neagră, părul murdar, în casă întuneric, necurătenie, praf și cântece de jale, care să păstreze mereu vie în suflet rana durerii. Pe toate acestea lasă-le să le facă cei ce n-au nădejde”⁶⁷.

Această abordare a Sfinților Părinți, care nu neagă doliul și durerea, însă au o singură rețineră, măsura, o întâlnim și la Sfântul Apostol Pavel, care a spus în I Tesaloniceni 4, 13-14: „Fraților, despre cei ce au adormit, nu voim să fiți în neștiință, ca să nu vă întristați, ca ceilalți, care nu au nădejde, pentru că de credem că Iisus a

⁶⁴ Patricia Hidiroglou, *Apa și simbolistica ei. Eseu de antropologie religioasă*, traducere de C. Litman, Editura Univers Enciclopedic, București, 1997, p. 178.

⁶⁵ Mitropolit Nicolae Corneanu, *Credință și viață. Culegere de studii teologice*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001, p. 55.

⁶⁶ Sfântul Ioan Gură de Aur, apud Philippe Ariès, *op. cit.*, vol. I, p. 197.

⁶⁷ Sfântul Vasile cel Mare, *Omilii și cuvântări*, omilia a IV-a: „Despre mulțumire”, VI, în col. „Părinți și Scriitori Bisericești – Scrieri”, vol. 17, EIBMBOR, București, 1981, p. 383.

murit și a înviat, tot așa (credem) că Dumnezeu, pe cei adormiți întru Iisus, îi va aduce împreună cu El”. În volumul 11 al *Filocaliei românești*, Sfântul Varsanufie spune că „nu trebuie să ne întristăm deloc pentru un lucru al lumii acesteia, ci numai pentru păcat”⁶⁸. Moartea duhovnicească, nu cea fizică, trebuie să aducă unui creștin întristare și dorință de pocăință și întoarcere la Dumnezeu. Cuvintele Mântuitorului: „Vino după mine și lasă morții să-și îngroape morții lor!” (Matei 8, 22) indică în mod evident că viața trebuie trăită integral, fără cutremurare, fără doliu exagerat, fără tragism. De altfel, creștinismul a rezolvat „pozitiv și optimist problema morții, eliberând pe om de robia temerii de moarte și lecuindu-l de iubirea bolnăvicioasă a morții”⁶⁹.

Cu toate acestea, nu se poate elimina în totalitate întristarea creștinilor determinată de moartea unei persoane apropiate și iubite. Acest lucru poate fi explicat, din perspectivă teologică, prin faptul că omul a fost creat de Dumnezeu pentru viață, pentru a trăi în veșnicie. Acest dor al omului este sădit în ființa lui încă de la creație când Dumnezeu a suflat asupra lui „suflare de viață și s-a făcut omul ființă vie” (Facerea 2, 7). Însăși Întruparea Mântuitorului Iisus Hristos în lume are ca scop dăruirea vieții celei adevărate și infinite omului, așa cum El afirmă că a venit pe pământ pentru ca lumea „viață să aibă și din belșug să aibă” (Ioan 10, 10). Gândul la moarte, pe care îl recomandă Sfinții Părinți ai Bisericii inspirându-se din Sfânta Scriptură („În tot ce faci adu-ți aminte de sfârșitul tău și nu vei păcătuți niciodată”, Înțelepciunea lui Iisus Sirah 7, 38), nu constituie decât un medicament împotriva căderii în păcate, „o metodă de desăvârșire, nu un scop în sine, și mai ales nu justificarea pesimismului ori tragismului”⁷⁰. Cuvintele Mântuitorului nostru Iisus Hristos: „Bucu-

⁶⁸ *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți, care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. XI: „Sfinții Varsanufie și Ioan, Scrisori duhovnicești”, traducere, introducere și note, de Pr. prof. Dumitru Stăniloae, ediție electronică, Apologeticum, 2005, p. 730.

⁶⁹ Mitropolit Nicolae Corneanu, *op. cit.*, p. 55: „Sfântul Ambrozio a combătut într-un opuscul interesant pe aceia care trăiesc sub apăsătoarea frică a morții (*De bono mortis*, Migne, P. L. 14, col. 567-596), iar Sfântul Ciprian a criticat pe veșnicii îndoliați (*De mortalitate*, ed. G. Harței, C. S. E. L. III, 1, Viena. 1868, p. 297 sq.). Mai târziu, în epoca bizantină, Dimitrie Kydonis va compune un tratat intitulat semnificativ *Despre disprețuirea morții* (Migne, P. G. 154, col. 1169-1212); cf. *Ibidem*, pp. 55-56.

rați-vă cu cei ce se bucură; plângeți cu cei ce plâng” (Romani 12, 15) arată, pentru totdeauna, felul în care un creștin trebuie să relaționeze cu aproapele său când acesta este bucuros sau întristat.

Cu toate că moartea unei ființe iubite este, evident, un moment trist, să nu uităm că Hristos Însuși ne-a arătat cum trebuie să ne raportăm la durere și la doliu prin atitudinea Sa la moartea lui Lazăr: „Și a lăcrimat Iisus...” (Ioan 11, 35). Însă mai apoi adaugă: „Nu ți-am spus că dacă vei crede, vei vedea slava lui Dumnezeu?” (Ioan 11, 40). Așadar, un creștin îndurerat de moartea celor dragi trebuie să privească doliul cu credință, rugăciune și mai ales cu speranța în înviere.

---

⁷⁰ *Ibidem*, p. 56.